

פליטת פה, כגילוי הרצון הפנימי

נכתב ע"י הרב משה צוריאלי - פרשת חיי שרה, שנת תשס"ז.

מעשה של אליעזר עבד אברהם (שהלך לארם לחפש כלה עבור יצחק בן אברהם) מתואר בתורה פעמיים. פעם פירוט השתלשלות השתדלותו (בראשית כד, ב-כז), ופעם כאשר חזר לספר על כך למשפחתה של רבקה (פסוקים לד-מח). מובן מאליו שאין שום ייתור לשון במקרא, וכל אות באה ללמד על דבר חשוב.

כאשר העבד סיפר למארחיו על הדיון שהתקיים בינו לבין אברהם, הוא מספר כיצד חשש שהנערה ממדינה רחוקה לא תסכים לעזוב את הוריה ולנדוד לארץ ישראל. "ואומר אל אדוני, אֵלֵי לא תלך האשה אחרי?" (פסוק לט). מפרש שם רש"י:

"אֵלֵי כתיב [מלת "אולי" שבמקרא חסרה ו'] – בת היתה לו לאליעזר והיה מחזר למצוא עילה שיאמר לו אברהם לפנות אליו להשיאו בתו". כלומר הוא קיוה שהנערה מארם תסרב ללכת אתו.

וכבר תמה ספר "הכתב והקבלה" והרי חז"ל במדרש בראשית רבה דרשו זאת כבר בפעם הראשונה שכתוב "אולי", כאשר דן אליעזר בדבר עם אברהם (בפסוק ה). ולמה רש"י התעכב להביא דרשה זו רק בפעם השנייה? ואם תאמר כי רש"י ראה כי בכתב ספר התורה, מלת "אולי" כתובה חסר ו' רק בפעם השנייה (פסוק לט), ולא בראשונה, נשוב ונשאל ולמה התורה לא חיסרה ו' זו כבר בפעם הראשונה שהמלה מוזכרת, כבר בפסוק ה'?

ספר "הכתב והקבלה" איננו עונה על שאלה זו, אלא הולך ומבאר שיש בלשונו שלש מלים לתאר מצב של ספק –

א. "אולי" - כאשר המדבר מעוניין שהדבר המסופק אמנם יתקיים.

ב. "פן" - כאשר הוא חושש מכך, ומעוניין שלא יתקיים. ["השמרו לכם פן יפתה לבבכם"].

ג. מלת "שמא" - כאשר איננו נוטה לשום צד, והוא שוה נפש לענין התוצאות. עיי"ש ראיותיו. [ואני מוסיף על דבריו כי גם הנאמר אצל איוב, "אולי חטאו בני" הוא לחיוב. האב קיוה שרק חטאו בשוגג ולא במזיד, והקרבו שיקריב יועיל לכפר עליהם].

אבל שמעתי בשם אדמו"ר ר' מנחם מנדל מקאצק כי ענה שלפעמים האדם חוטא, ואינו מבין במה שגה עד עבור זמן. בשעת מעשה, אליעזר לא שם לב לפליטת פיו (בלשון הפסיכולוגיה המודרנית "פארא-פרכסיס") ורק כעבור זמן, כאשר חזר ושינן הענין, הבין לבד לאן לבו נטה מתוך נגיעה עצמית. וגם לימוד זה עצמו התורה לימדה אותנו במה שרמזה לנו הסוד ע"י חסרון אות ו' בפעם השנייה, ולא בראשונה.

היסוד הגדול הזה שהאדם ניכר ע"י בחירת סדר המלים, וע"י בחירת הניב המיוחד בו הוא מתבטא, ידוע לנו גם בעוד ענינים.

[א] מפורסם כי שלמה המלך הוכיח כי חכמת אלוקים בקרבו (מלכים א סוף פרק א) ע"י משפט הנשים המריבות ביניהן. מה היה המעשה? שתי הנשים גרו בחדר אחד, ושתיהן ילדו בזמן סמוך זה לזה. אבל, למרבה הצער, תינוק אחד מת מיתת עריסה. קמה האם השכולה ובאישון לילה החליפה את התינוק עם זו של חברתה, עת שהיא ישינה. כאשר התעוררה האשה, היא שמה לב שהתינוק המת שבזרועותיה איננו שלה, ומיד האשימה את השנייה שהחליפה את התינוקות. וזאת מכחישה. ובאו לפני המלך הצעיר שרק זה עכשיו הומלך.

המלך שלמה אמנם פסק לחתוך את הילד החי לשניים ולחלק אותו בין האמהות המתקוטטות. אזי האם הכוזבת הסכימה "גם לי גם לך לא יהיה". ואם האמת הגיבה "תנו לה את הילוד החי, והמת אל תמיתוהו" (מל"א ג, כד-כז). לפנינו תרגיל מחוכם, כיצד לבדוק מי באמת מעוניינת בחיי התינוק הנותר. אבל משום מה המשיך הפסוק כי בני ישראל "ראו כי חכמת אלוקים בקרבו". והרי כאן רק עֲרָמָה ופְקָחוֹת בלבד?

אלא יש לשים לב לסדר הדיבורים של שתי האימהות. האחת אמרה "לא כי בני החי ובנך המת", והשניה אמרה "לא כי, בנך המת ובני החי". והרי הפכו את סדר המלים, אין זו כזו. והיותר מפליא, המקרא חוזר ומשנן "ויאמר המלך: זאת אומרת זה בני החי ובנך המת, וזאת אומרת לא כי, בנך המת ובני החי" (מל"א ג, כג). למה לו לחזור ולצטט מלה במלה מה שאמרו כבר בפסוק הקודם?

מבאר המלבי"ם (בסוף פסוק כב) כי כל אחת היתה מקדימה בדיבור מה שהוא עיקר רצונה. הכוזבת היתה מעוניינת לקבוע כי המת הוא של חברתה [ולכן הקדימה מלה זו], והאמתית היתה מעוניינת בחיי התינוק [ולכן הקדימה מלה זו]. הרי שהאדם נבדק ע"י בחירת לשונו.

[ב] כן בעלי הפסיכולוגיה יודעים מְכַמְנֵי הנפש לפי סדר מלים במשפט. ואין מדובר להלן לפי עברית תקנית, אלא בשיחה המדוברת יום יום. אדם השוכח ביום גשום את המטריה שלו, ועודנו בביתו.

- אם יתבטא "אני שכחתי את המטריה" הרי הוא מתפלא כיצד אדם בעל זכרון טוב כמוהו ישכח?
- ואם מתבטא "את המטריה שכחתי בביתי" הוא מדגיש כי מכל מה שנחוצ לו, כיצד דוקא את המטריה הוא שכח?
- ואם אומר "בביתי שכחתי את המטריה", הוא מתפלא כיצד מכל המקומות, אפילו כבר בביתו שכח את המטריה.

[ג] נביא עוד דוגמא לחכמת הנפש. כאשר האדם מספר על פעולה, בו הוא השתתף יחד עם אחרים, מן הנימוס הוא להזכיר את שמו בסוף, לומר "אתה ואני" ולא "אני ואתה". כך כתב "ספר חסידים" (פסקא ט"ו, ועיין במהדורת מוסד הרב קוק, הערות רצ"ה קוק בסוף הספר). כך מצאנו כי כאשר נתן הנביא בא לפני דוד המלך, זמן קצר לפני פטירת המלך, ומתלונן שאדוניו עשה סעודת להכתרה עצמית הוא מסגנן דבריו: "ולי אני עבדך, ולצדוק הכהן ולבניהו בן יהוידע ולשלמה עבדך לא קרא" (מלכים א, פרק א פסוק כז). מפני פסוק זה העירו חז"ל (בבא קמא צב:) ברוב חכמתם על הצער המגיע לאדם השומע על שמחת סעודת חברו, ואותו לא הזמינו. וצריך עיון, מה ראו חז"ל בפסוק זה כי נתן הנביא הצטער הרבה? אבל לפי היסוד שהנחנו זה ברור. הרי הזכיר עוד שלשה אנשים נוספים, וגם הם מכובדים. ומדוע לא הזכיר את עצמו בסוף הרשימה, כמנהג דרך ארץ, אלא התפרץ לומר מלת "אני" כבר בהתחלה? אלא, מפני גדושת צערו.

להבדיל בין קודש לחול. לפני כמה שנים דיבר בכנסת הפוליטיקאי המפורסם שמעון פרס אודות מועצת יש"ע. בפליטת פה מפורסם, יצא מפיו "מועצת רשע". הוא מיד תיקן את לשונו. אבל כולם ידעו מיד מה הוא חושב בלבו. כמה חכמה יש בכל אות ואות בתורה!

[הוספת התלמיד:

1. עיין שפתי חכמים 3 תירוצים מדוע מילת אלי באה בכתוב חסר - דווקא בסיפור הדברים השני.
2. רבינו בחיי [כד, ג] כתב - "ויען לבן ובתואל. רשע היה, שהקדים לדבר קודם אביו. ועוד יעידו דבריו על תכונתו הרעה, שהקדים רע לטוב, ממה שאמר - "לא נוכל דבר אליך בע או טוב" עד כאן לשון ר' בחיי. - ואנו יודעים שלא רק מסתרי לב ושאיפה אלא שבפועל ניסו לפגוע באליעזר (1) בעומדו על הבור, ושלכן הוצרך לעמוד "על הגמלים" ופרח באוויר, (2) וגם אח"כ כשניסו להרעילו. [תרגומי כד, לג] כל זה קָלְשְׁנו ממה שפיהם הכשלים והקדימו רעה לטובה = "רע או טוב"]